УДК 35.072.2(477):65.018

Т. В. Маматова,
доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та управління проектами,
ДРІДУ НАДУ при Президентові України

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ АДАПТАЦІЇ СИСТЕМИ ТЕХНІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ УКРАЇНИ ДО МІЖНАРОДНИХ ВИМОГ

Вивчено основні проблеми системи технічного регулювання України в контексті її входження до міжнародних інтеграційних об'єднань. Побудовано модель розподілу ресурсів державного контролю відповідно до ризик-орієнтованого підходу. Запропоновано процесну модель механізму адаптації системи технічного регулювання України до міжнародних вимог.

The central problems of the Ukrainian technical regulation system's in the context of entering to the international associations. The model of the state control's recourses assignment in conformity with risk-oriented approach was built. The process-model of the adaptation mechanism of the Ukrainian technical regulation system for the international requirements was suggested.

Ключові слова: механізм адаптації, міжнародні вимоги, модель, ризик-орієнтований підхід, технічне регулювання.
Key words: adaptation mechanism, international requirements, model, risk-oriented approach, technical regulation.

ВСТУП

Вступ України до СОТ та її наміри щодо тіснішої інтеграції з ЄС зобов'язують країну адаптувати свою систему технічного регулювання[1], яка включає стандартизацію та сертифікацію[2] до міжнародних та європейських підходів. Ця реформа дозволить перейти від старої системи обтяжливого, ex ante ("до події"), контролю та широко розповсюджених обов'язкових стандартів до сучасніших та сприятливіших до бізнесу підходів державного управління, які надають підприємствам можливості запроваджувати інновації, залучати сучасні технології, розробляти нові товари. А завдяки ефективному ринковому нагляду це могло б також посилити безпеку для споживачів. Така система поліпшила б конкурентоспроможність України, посилила конкуренцію і у такій спосіб забезпечила б кращі асортимент та ціни для споживачів. Водночас вона могла б забезпечити ефективний контроль безпечності продукції, заснований на відповідальності виробників та орієнтований на ризики більш, ніж на паперову роботу.

Система технічного регулювання України так само, як і системи інших країн СНД, побудована на попередній радянській системі і суттєво відрізняється від того, що розуміють під стандартизацією, сертифікацією або оцінкою відповідності в Європі та у країнах із розвиненою економікою, таких як країни-члени ОЕСР[3].

Ключові проблеми система технічного регулювання України:

1. Обов'язкова відповідність стандартам фактично застосовується до всіх товарів та більшості послуг.

2. Надмірне використання обов'язкової сертифікації.

3. Надмірне охоплення підприємств інспекціями, зокрема на етапі виробництва, замість фокусу на цільові перевірки товарів на ринку, щоб переконатися у їхній безпечності та дотриманні основних вимог (ринковий нагляд).

4. Застосовні стандарти здебільшого ще й досі ті, які були розроблені ще за Радянського Союзу. Вони не відповідають міжнародним стандартам та зазвичай мають характер приписів та обмежень.

5. Усі функції ще й досі зав'язані на одному органі державної влади, що створює конфлікт інтересів і не дозволяє спеціалістам результативно виконувати свої обов'язки.

6. Недостатньою є участь приватного сектора у процесі стандартизації, який на міжнародному рівні переважно очолюється представниками галузей [1].

У роботі [2] автором були визначені загальні принципи технічного регулювання та споживчої політики в Україні в контексті європейської інтеграції: пріоритет безпеки споживача (1); обов'язковість вимог технічних регламентів (2); добровільність вимог стандартів та інших нормативних документів у сфері технічного регулювання (3); забезпечення балансу між технічним регулюванням та споживчою політикою (4); обмеження втручання держави у справи виробника (5); прозорість та безпристрасність (6); залучення громадськості та неурядових організацій (7). У роботах [3—5] сформовано комплекс базових концептуальних та науково-теоретичних засад, який створює методологічне підгрунтя для переорієнтації діяльності вітчизняних органів державного контролю та нагляду (зокрема, державних органів технічного регулювання), з традиційного "управління на основі зовнішнього репресивного контролю" на "управління на основі якості" з урахуванням сучасних тенденцій розвитку країн, що рухаються за рахунок інновацій ("innovation driven") (за класифікацією Всесвітнього економічного форуму [6]).

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Виходячи з зазначеного вище, метою статті є формування методологічних засад адаптації існуючої системи технічного регулювання до міжнародних вимог, зокрема вирішення таких завдань:

1. Дослідження основних проблем системи технічного регулювання України в контексті її входження до міжнародних інтеграційних об'єднань.

2. Побудова концептуальних моделей та визначення механізму адаптації системи технічного регулювання України до міжнародних вимог.

РЕЗУЛЬТАТИ

Основними елементами системи технічного регулювання є закони, технічні регламенти, міжнародні, регіональні та національні стандарти, процедури підтвердження відповідності, акредитація органів з оцінки відповідності та випробувальних лабораторій; контроль і нагляд за виконанням обов'язкових вимог [7; 8].

Особливого значення в сучасних умовах набуває стандартизація. Так, у Меморандумі про взаєморозуміння між Урядом Великобританії та Британським інститутом стандартів (BSI) наголошується, що: "Стандартизація є ключовим фактором підтримки ряду напрямів державної політики, включаючи конкуренцію, впровадження інновацій, змен-

[1] Під "технічним регулюванням" мається на увазі система правового регулювання відносин у сфері встановлення, застосування та виконання обов'язкових вимог до продукції або пов'язаних із цим процесів, систем і послуг, персоналу та органів, а також перевірка їх дотримання шляхом оцінки відповідності та/або ринкового нагляду.

[2] Домінуюча методика оцінки відповідності у країні сьогодні.

[3] ОЕСР — Організація економічного співробітництва і розвитку (OECD).

шення торговельних бар'єрів, доброчесну торгівлю та захист інтересів споживачів, захист довкілля та державні закупівлі" (переклад мій, Т.М.)[9, с. 76].

Але для того, щоб стандарти виконували свою прогресивну роль, вони самі мають постійно оновлюватись відповідно до принципу випереджання. Навпаки, в Україні станом на 1 березня 2006 р. діяло понад 16500 міждержавних стандартів (ГОСТів), розроблених до 1992 р., а 46 % з них було прийнято ще до 1980 р. Це призвело до того, що переважна більшість нормативних документів у сфері технічного регулювання містить не вимоги щодо безпеки (сучасний підхід), а занадто детальні описи технічних характеристик (підхід 1980-х років). Таке зосередження на вузьких технічних деталях, а не не кінцевих результатах, що існує в Україні, є навіть більш суворим та обмеженим, ніж так званий "старий підхід", від якого ЄС почав відмовлятися ще у 1985 році (табл. 1).

Українській системі технічного регулювання бракує ризик-орієнтованого підходу. Вона створює для бізнесу тягар, непорівнянний із його можливими вигодами для суспільства. Головним недоліком існуючої системи стандартизації та сертифікації є те, що їй властиві риси пострадянської спадщини, притаманні, окрім України, і декільком іншим країнам регіону (табл. 2).

Основні методологічні підходи у сфері технічного регулювання, що сьогодні існують у світі, можна поділити на два варіанти: європейський та американський. Основні ознаки цих підходів за матеріалами досліджень [9; 10] наведені в табл. 3.

Вважаємо, що для розвитку вітчизняної законодавчої бази з технічного регулювання найбільш корисним для адаптації є підхід ЄС:

— європейський вектор інтеграції України вимагає гармонізації законодавства передусім з вимогами ЄС;

— українська економіка (як і економіка Росії й інших країн СНД) перебуває зараз у стадії реформування й не може, як економіка США, одразу бути лібералізована (можливо, вона ніколи не буде мати такий ступінь лібералізації);

— економіка ЄС (на відміну від США) не виключає можливості участі держави в регулюванні ринку;

— мінімізуючи сферу регулювання виключно стосовно питань безпеки, ЄС здійснює цю діяльність на основі системного підходу, що слід вважати найважливішим аргументом на користь цього підходу до технічного регулювання.

Але реалізація європейського підходу до технічного регулювання вимагає значних зусиль. Система технічного регулювання, що була успадкована нашою країною після розпаду Радянського Союзу, не відповідає міжнародним нормам та правилам, принципам СОТ. Її характеризують:

— відповідальність виключно держави за безпечність і якість продукції та послуг;

— жорстке регламентування нормативними документами навіть дрібних вимог до продукції;

— перевага тотального контролю та нагляду з боку державних органів.

Таблиця 1. "Старий підхід" та "Новий підхід" в ЄС [1, с. 21]

Документи	«Старий підхід»	«Новий підхід»
Стандарти	Для кожного товару	Для видів продукції
Технічні регламенти / директиви	Детальні технічні вимоги до процесу виробництва	Основні вимоги до характеристик кінцевої продукції (здоров'я та безпека)

Таблиця 2. Порівняння світової та української практик технічного регулювання [1, с. 23]

Процедури	ЄС / Світова практика	Українська практика
Стандартизація	Дві категорії технічних вимог, що застосовуються до видів продукції, а не окремих товарів, – обов'язкові і добровільні. 90 % стандартів ЄС є суто добровільними, інші 10 % є рекомендованими до використання як такі, що підтверджують відповідність директивам. Обов'язкові вимоги стосуються лише здоров'я та безпеки (включаючи інформування споживачів), добровільні стандарти – таких параметрів якості продукції/послуг, як надійність, міцність, тощо.	Обов'язкова стандартизація практично всієї продукції, яка не забезпечує якості (через застарілість нормативних документів), не стільки гарантує безпеку, скільки є бар'єром для впровадження інновацій через надмірно деталізовані вимоги, що є обов'язковими для виконання.
Оцінювання відповідності / Сертифікація	Обов'язкова сертифікація відсутня. Замість неї впроваджено оцінювання відповідності з використанням модульного підходу, що для багатьох товарів включає «самосертифікацію». Зазначена система базується на оцінці ризику, тобто рівня безпеки кожного виду продукції/послуг. Для продукції, поєднаної з можливою небезпекою, існує більш жорстка процедура оцінки відповідності, до якої залучаються зовнішні незалежні органи (здебільшого приватні), що мають повноваження на виконання робіт згідно з директивами.	Стандарти обов'язкові («де факто») – виробники можуть виготовляти і реалізовувати тільки ту продукцію, яка відповідає встановленим державою нормам. Процедура сертифікації впроваджена і контролюється суто Держспоживстандартом України (хоча існує інститут недержавних випробувально-сертифікаційних центрів).

Тому основним завданням реформування системи технічного регулювання на наступному етапі є гармонізація технічного законодавства та побудова адекватної до вимог ЄС контрольно-наглядової системи у сфері технічного регулювання.

На думку міжнародних експертів, першочерговими завданнями реформи технічного регулювання в Україні мають бути такі чотири:

1. Встановлення добровільності стандартів та впровадження обов'язкових вимог щодо безпеки та інформування на рівні технічних регламентів.

2. Скорочення обсягів обов'язкової сертифікації.

3. Перехід до системи контролю, яка базується на ринкових перевірках та відповідальності виробника.

4. Швидке впровадження міжнародних стандартів шляхом поєднання перекладу найважливіших з них та прямого впровадження мовою оригіналу [1].

Постає завдання формування такої системи технічного регулювання, яка забезпечить зниження вірогідності виникнення на ринку небезпечної продукції з мінімальним втручанням держави в діяльність бізнесу. Тому особливу увагу необхідно приділяти реалізації функції державного контролю у сфері технічного регулювання на рівні регіону. Саме територіальні органи Держспоживстандарту України в сучасних умовах відіграють одну з основних ролей у вирішенні проблем скорочення розриву між фактичним та потенційно можливим рівнем якості життя наших громадян.

Для формування методологічних підходів до вирішення цього завдання у роботі [11] нами була запропонована чотирьохелементна системна модель технічного регулювання на рівні регіону: споживач (1); територіальний орган Держспоживстандарту України (2); виробники та постачальники (споживачі/замовники послуг територіального органу Держспоживстандарту України) (3); інші органи державної влади (ОДВ), місцевого самоврядування, неурядові та громадські організації (4). В цілях системної моделі знайшли відображення три аспекти стратегії сталого розвитку: висока якість життя — соціальний аспект; споживання конкурентоспроможної продукції — економічний аспект; безпечне середовище мешкання — екологічний аспект.

Реалізація зазначених моделей передбачає розгляд діяльності органів державного контролю, зокрема органів технічного регулювання — як діяльності з надання послуг неявно визначеним споживачам. Змінити існуючий стан сьогодні надзвичайно складно — бракує наукових знань щодо того, як усунути невідповідності до вимог ЄС, як змінити діяльність державних органів технічного регулювання. Тому необхідні зміни у методології діяльності цих установ у напрямі формування методології управління на основі якості [5].

Управління на основі якості дуже тісно пов'язане з управлінням ризиками [12; 13]. Тому необхідно всіляко підтримувати процеси поступового переходу системи державного контролю України до стану, коли контролюючі органи відслідковують постійних порушників і сектори високого ризику та фокусують перевірки на цих групах підприємств [14—16].

З метою зниження надмірності й неефективності контролю за господарською діяльністю з боку органів виконавчої влади та захисту прав суб'єктів господарювання від неправомірних дій посадових осіб органів державного контролю та нагляду в 2007 р. прийнято Закон України "Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності" [14]. Даний Закон встановлює єдині принципи контролю (нагляду) за господарською діяльність для всіх державних органів, обмежує тривалість перевірок, визначає підстави

Таблиця 3. Основні ознаки європейського та американського підходів до технічного регулювання

Основні ознаки підходу	Варіанти підходів до технічного регулювання	
	європейський	американський
Основні принципи системи	Добровільність стандартів та обов'язковість вимог технічних регламентів.	
Підготовка стандартів та технічних регламентів	Переважна роль належить національним органам зі стандартизації з обов'язковим урахуванням вимог щодо гармонізації національних законодавств країн-членів ЄС щодо безпеки (директиви ЄС[1], що грунтуються на принципах нового та глобального підходів). Активну участь у роботі керівних та робочих органів (технічних комітетів, підкомітетів та робочих груп) беруть представники урядових організацій	Державна та незалежна (добровільна) системи стандартизації існують паралельно з безумовним пануванням останньої, що призводить до дублювання робіт зі стандартизації та надання переваги комерційним інтересам окремих компаній.
Підхід до застосування стандартів державним сектором	Стандарти, незважаючи на їх добровільність для застосування, за умов дотримання визначених умов (наприклад, директив ЄС) діють як інструмент регулювання	Діяльність зі стандартизації безпосередньо не пов'язана з регулюванням
Стан реформування системи	Продовжується побудова європейської системи технічного регулювання. Основні вимоги визначаються директивами ЄС	Система не перебуває у стані реформування

[1] На відміну від регламентів, які встановлюють детальні обов'язкові вимоги та є законодавчими актами прямої дії, директиви встановлюють цілі й результати, які мають бути досягнуті, без уточнення, як саме національна влада має досягти означених цілей.

для планових і позапланових перевірок, передбачає впровадження системи управління ризиками, визначає права, обов'язки та відповідальність органів нагляду і підприємств під час перевірок.

У більшості країн СНД до останніх років перевірки мали всеохоплюючий частий характер — контролюючі органи відвідували кожне підприємство відповідно до плану, що затверджувався раз на рік без врахування ризику сектора виробництва для суспільства та історії перевірок на цьому підприємстві. Розвинуті країни Північної Америки та Євросоюзу створюють достатньо детальні бази даних, щоб відслідковувати ризики та підприємства, і фокусують перевірки на сферах та підприємствах із найвищим ступенем ризику на основі ризик-орієнтованого підходу. Така практика свідчить про те, що основна увага контролюючих органів зосереджується на об'єктах із високим ступенем ризику, масовим перебуванням людей та підприємствах, у діяльності яких припускається висока ймовірність виникнення порушень [1].

Принципи ризик-орієнтованого підходу полягають у наступному:

1. Кожний контролюючий орган у межах своєї сфери контролю умовно поділяє всі види господарської діяльності на групи ризику за ступенем потенційної загрози суспільству та довкіллю.

2. Для кожної групи встановлюється певна періодичність перевірок: для підприємств із високим ступенем ризику плануються часті перевірки, середнього ризику — набагато рідші, низького ризику — планові перевірки не призначаються взагалі.

3. Рішення про включення підприємства до плану перевірок приймаються з урахуванням групи ризику, до якої належить той або інший вид господарської діяльності, і зважаючи на результати попередніх перевірок [14—16].

Це дозволяє реалізувати принцип: діяльність, яка є безпечною для суспільства і ретельно виконує вимоги законодавства, не перевіряється. За моделлю управління ризиками, держава зосереджує ресурси контролю на високоризикових секторах економіки, а для низькоризикових — спирається на "фактичний" нагляд (рис. 1). Водночас активізуються такі сучасні механізми недержавного контролю, самоконтролю й самокоригування, як оцінювання відповідності третьою стороною, у т.ч. через встановлення угод про взаємне визнання, добровільне оцінювання і підтвердження відповідності третьою стороною, декларування відповідності виробника, маркування національним знаком відповідності.

Перехід до подібної практики не може бути одномоментним — постає питання розробки та впровадження відповідного механізму адаптації. Під механізмом адаптації системи технічного регулювання України до міжнародних вимог (далі — механізм) будемо розуміти систему суб'єктів, об'єктів, предметів, методів та інструментарію діяльності з адаптації системи технічного регулювання України до міжнародних вимог, взаємодія яких забезпечує досягнення її мети, а саме:

— під суб'єктами в механізмі розуміються уповноважені центральні органи технічного регулювання, їх територіальні органи, інші органи публічного управління, суб'єкти національної системи технічного регулювання;

— під об'єктами — вимоги національних нормативних документів та усталена практика у сфері технічного регулювання в Україні;

— під предметами — види діяльності з адаптації національної системи технічного регулювання до міжнародних вимог;

— під інструментарієм — настанови (документи методичного рівня) щодо здійснення адаптації вимог міжнародних нормативних документів та усталеної практики у сфері технічного регулювання.

У роботах [4; 5] висунуто гіпотезу щодо доцільності застосування системно-діяльнісно-процесно-проектного підходу (СДПП-підходу) як методологічної основи забезпечення системної реалізації державного контролю та нагляду. СДПП-підхід передбачає представлення будь-якої діяльності у вигляді проектів її реалізації як системи, елементи якої процесно взаємодіють між собою шляхом виконання головних функцій діяльності. Вихо-

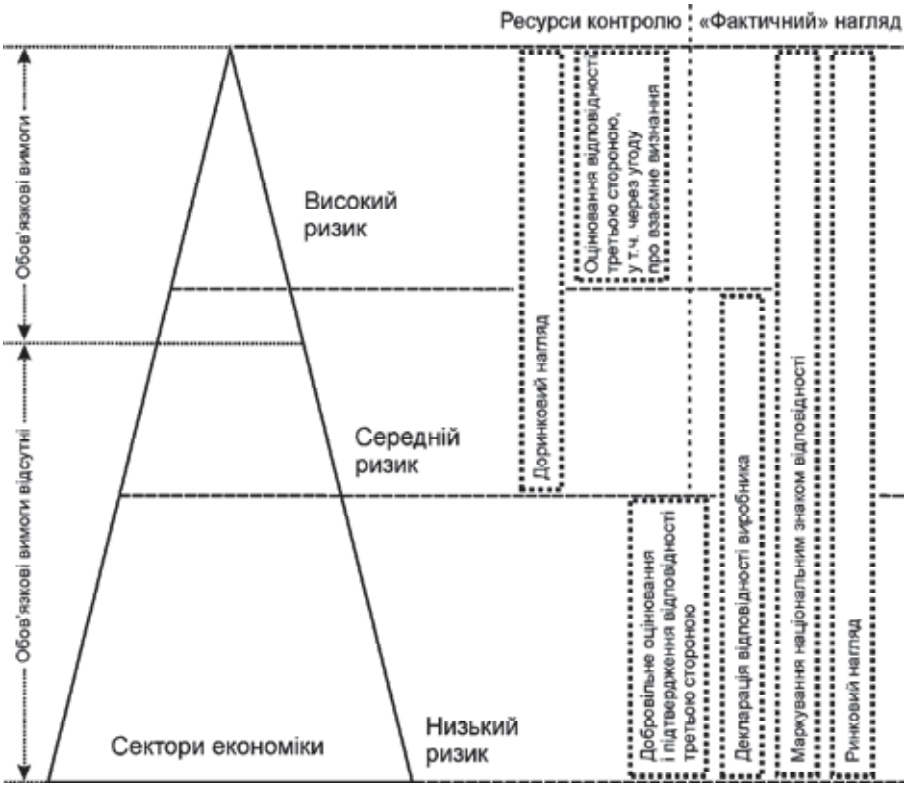

Рис. 1. Модель розподілу ресурсів державного контролю відповідно до ризик-орієнтованого підходу

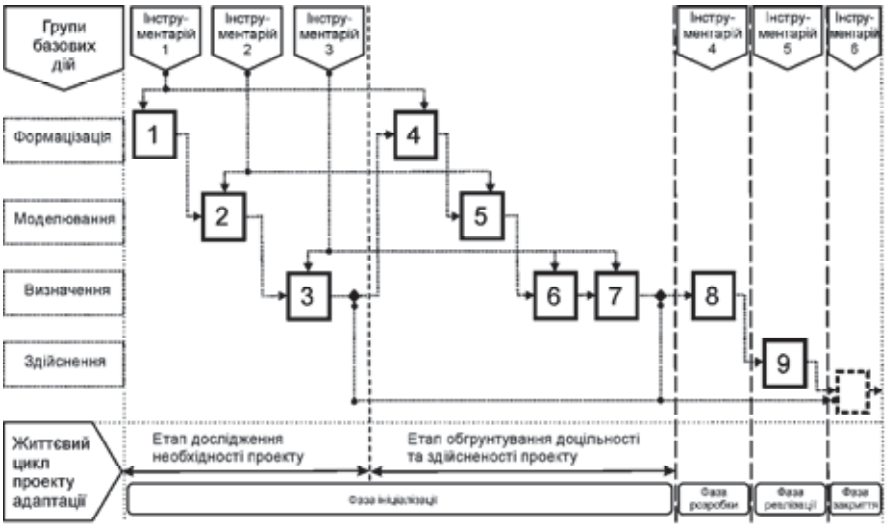

- предмети (види діяльності) механізму адаптації системи технічного регулювання України до міжнародних вимог

1 - формалізація адаптаційного контексту проекту розвитку системи технічного регулювання України на рівні усталеної практики
2 - моделювання адаптаційного контексту проекту розвитку системи технічного регулювання України на рівні нормативних документів
3 - порівняння показників адаптаційного контексту (міжнародних вимог) та наявної системи технічного регулювання України на рівні усталеної практики (у разі наявності суттєвої різниці між значеннями показників необхідно виконати наступні види діяльності)
4 - формалізація вимог щодо адаптованої системи технічного регулювання України на рівні нормативних документів
5 - моделювання адаптованої до міжнародних вимог системи технічного регулювання України на рівні усталеної практики
6 - визначення рівня відмінності адаптаційного контексту та наявної системи технічного регулювання України на рівні нормативних документів
7 - визначення здійсненості та доцільності проекту адаптації або адаптаційного контексту
8 - визначення методології, методів та методик (інструментарію) здійснення впливу, визначеного на попередньому кроці 7
9 - здійснення запланованого впливу на систему технічного регулювання україни або на адаптаційний контекст

Рис. 2. Процесна модель механізму адаптації системи технічного регулювання України до міжнародних вимог

дячи з цього, пропонуємо розглядати цілеспрямовану систему дій щодо адаптації системи технічного регулювання України до міжнародних вимог як проект розвитку та пропонуємо відповідну процесну модель механізму адаптації з урахуванням основних положень роботи [17] (рис. 2).

У життєвому циклі проекту адаптації системи технічного регулювання України до міжнародних вимог чітко виділяються фази традиційного чотирьохелементного життєвого циклу проекту: ініціалізації, розробки, реалізації та закриття [18]. Специфіка кожної з фаз буде відображатись у змісті окремих етапів цих фаз. Етапи за переліком і послідовністю видів діяльності в механізмі аналогічні та використовуються аналогічні інструменти їх реалізації.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗРОБОК З ЦІЄЇ ТЕМИ

У статті вивчений світовий досвід технічного регулювання та визначені основні проблеми системи технічного регулювання України в контексті її входження до міжнародних інтеграційних об'єднань. Запропоновано модель механізму адаптації системи технічного регулювання України до міжнародних вимог та модель розподілу ресурсів державного контролю відповідно до ризик-орієнтованого підходу. Постає завдання розробки відповідного інструментарію адаптації системи технічного регулювання України до міжнародних вимог.

Література:

1. Технічне регулювання в Україні: як забезпечити розвиток економіки і захист прав споживачів: звіт за проектом IFC "Ділове середовище та розвиток підприємництва в Україні"/ Міжнародна фінансова корпорація (IFC). — К.: Вид-во IFC, 2008. — 87 с.

2. Маматова Т. Технічне регулювання та споживча політика в Україні в контексті євроінтеграційних процесів: методологічні аспекти / Т. Маматова // Актуальні пробл. держ. упр.: зб. наук. пр. — Д.: ДРІДУ НАДУ, 2004. — Вип. 3 (17). — С. 97—107.

3. Маматова Т. Методологічні засади розмежування контрольної та наглядової діяльності держави у сфері технічного регулювання в Україні/ Т. Маматова // Ефективність держ. упр.: зб. наук. пр. — Л.: ЛРІДУ НАДУ, 2009. — Вип. 18/19. — С. 42—51.

4. Маматова Т. Формування методологічних засад системної реалізації державного контролю та нагляду/ Т. Маматова, С. Качанов// Теоретичні та прикладні питання державотворення: електор. фахове вид. — О.: ОРІДУ НАДУ, 2008. — Вип. 4. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/tppd/2008-4/R_2/09mtvktn.pdf.

5. Маматова Т. В. Управління на основі якості: методологічні засади для органів державного контролю: монографія / Т. В. Маматова. — Д.: Свідлер А. Л., 2009. — 326 с.

6. The Global Competitiveness Report 2009—2010 / World Economic Forum, 2009. — 479 p. — Access technique: http://www.weforum.org/documents/GCR09/index.html.

7. Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності: закон України від 1 груд. 2005 р. № 3164-IV. — Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua.

8. Про стандартизацію: закон України від 17.05.2001 № 2408-III. — Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua.

9. Меморандум о взаимопонимании между правительством Соединенного Королевства и Британским институтом стандартов в части деятельности последнего в качестве национальной организации по стандартизации Соединенного Королевства // Стандарты и качество. — 2003. — № 10. — С. 76—78.

10. Пугачев С. В. Стандартизация: место и роль в системе технического регулирования/ С. В. Пугачев // Стандарты и качество. — 2003. — № 10. — С. 8—12.

11. Mamatov V. Quality Improvement of Technical Regulation State Bodies as a Factor of Region Sustainable Development/ V. Mamatov, T. Mamatova, V. Rach // The 48th EOQ Congress, Moscow, Russia, September 7-9, 2004: Proceedings [Electronic resource]. — M.: EOQ; VOK, 2004. — 1 electronic optical disk (CD-ROM).

12. ДСТУ ISO 9001:2009. Системи управління якістю. Вимоги: (ISO 9001:2008, IDT). — На заміну ДСТУ ISO 9001-2001 ; надано чинності 2009-09-01. — К.: Держспоживстандарт України, 2009. — VII, 26 с.

13. ISO 31000:2009. Risk management — Principles and guidelines. — Access mode: http://www.iso.org/iso/iso_catalogue/catalogue_tc/catalogue_detail.htm?csnumber=43170. — Title from screen.

14. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: закон України від 5 квіт. 2007 р. № 877-V. — Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua.

15. Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності, пов'язаної з виробництвом, випуском і реалізацією продукції (виконанням робіт, наданням послуг), та визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю): постанова Кабінету Міністрів України від 27 груд. 2008 р. № 1164. — Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua.

16. Про тимчасові обмеження щодо здійснення заходів державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності на період до 31 грудня 2010 року: постанова Кабінету Міністрів України від 21 трав. 2009 р. № 502. — Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua.

17. Медведєва О.М. Корпоративна культура та культурний контекст проекту розвитку організації. Частина 4. Методологічні положення моделювання проектів сприяння процесам розвитку організації/ О. М.Медведєва // Управління проектами та розвиток виробництва: зб. наук. пр. — Луганськ: Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля, 2009. — № 2 (30). — С. 45—51.

18. Руководство по Своду знаний по управлению проектами (Руководство PMBOK). — 3-е изд. — Project Management Institute, Inc., 2004, — 402 с.

Стаття надійшла до редакції 07.12.2009 р.